

על אונאת דברים

וְכִי תִמְכְּרוּ מִמְכָּר לְעַמִּיתְךָ אוֹ קָנָה מִיַּד עַמִּיתְךָ אֶל תּוֹנוֹ אִישׁ אֶת אַחִיו: (ויקרא כה יד)

וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עַמִּיתוֹ וְיִרְאֶתֶּךָ מֵאַלְהֶיךָ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֶיכֶם: " (ויקרא כה יז).¹

ספרא בהר פרשה ג, פרק ד

"אל תונו איש את אחיו" - זו הניית ממון. יכול זו הניית דברים? וכשהוא אומר "לא תונו איש את עמיתו" - הרי אונאת דברים אמורה, הא מה אני מקיים "אל תונו איש את אחיו" - זו אונאת ממון.²

"ולא תונו איש את עמיתו" - זו הונאת דברים. יכול זה הונאת ממון? כשהוא אומר "אל תונו איש את אחיו" - הרי אונאת ממון אמורה. הא מה אני מקיים "ולא תונו איש את עמיתו"? הרי הונאת דברים.³ כיצד? אם היה בעל תשובה לא יאמר לו: "זכור מעשיך הראשונים מה היו" ואם היה בן גרים לא יאמר לו: "זכור מה היו מעשה אבותיך".⁴ כיצד? היו חולאים באים עליו, היה קובר את בניו, לא יאמר לו כדרך שאמרו חבריו לאיוב: "הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך, זכור נא מי הוא נקי אבד ואיפוא ישרים נכחדו".⁵ ראה חמרים מבקשים תבואה מבקשים יין לא יאמר להם: "לכו אצל פלוני" והוא לא מכר חיטה מימיו. רבי יהודה אומר: אף לא יתלה עיניו על המקח ולא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח.⁶ ואם תאמר: עיצה טובה אני מוסר לו,⁷ והרי הדבר מסור ללב. נאמר בו: "ויראת מאלהיך" - כל דבר שהוא מסור ללב נאמר בו "ויראת".⁸

מסכת בבא מציעא סוף פרק הזהב, דף נח עמוד ב - סוף הפרק

משנה. כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים. לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח. אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם הוא בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שנאמר: "וגר לא תונה ולא תלחצנו".⁹

גמרא. תנו רבנן: לא תונו איש את עמיתו - באונאת דברים הכתוב מדבר. אתה אומר באונאת דברים, או אינו אלא באונאת ממון? כשהוא אומר וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך - הרי אונאת ממון אמור, הא

¹ פסוקים יד, יז בפרק כה בפרשתנו דנים באיסור הונאה, כחלק מהפרשיה הדנה במכירת שדות בין יובל ליובל. פסוק יד פותח את הפרשיה במילים: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו", ופסוק יז חותם את הפרשיה במילים: "ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלהיך אני ה'". החזרה והכפילות וגם לשון פסוק יז עצמו (שאינו מזכיר מקח וממכר) אומרים דרשני - חידוש יש בו.

² אל תאמר שיש כאן סתם חזרה וכפילות, שפסוק יד פותח את הפרשיה ופסוק יז בו מתווסף "ויראת מאלהיך אני ה'" חותם אותה ונאמרים הדברים לחיזוק ולהדגשה. לא כך, אלא יש לך ללמוד להלכה מכל פסוק ופסוק. מפסוק יד הפותח יש ללמוד הונאת ממון ואילו מפסוק יז חותם יש ללמוד הונאת דברים. ודווקא על אונאת דברים נאמר "ויראת מאלהיך אני ה'".

³ כפילות הדרשה וחזרה, פעם על פסוק יד ופעם על פסוק יז, היא אופיינית למדרשי ההלכה ומדרש ספרא בפרט. אפשר שאלה שתי דרשות שנאמרו לחוד וחוברו בעריכת המדרש, ואפשר שהחזרה היא לצורך המשך הדרשה.

⁴ דוגמא ראשונה זו קצת תמוהה שהרי באונאת הגר (וממנה גם אונאת בעל תשובה שהוא מעין גר) יש לנו פסוק מיוחד בתורה והסבר מיוחד הקשור ליציאת מצרים, ככתוב בשמות כב כ, פרשת משפטים: "וְגֵר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצְנֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם". ולהלן נראה את המשנה שאמנם מצטטת את מדרש ספרא אבל משנה את הסדר.

⁵ גם דוגמא זו קצת קשה ולא ברור מהו "כיצד"? שהרי זה עניין חדש. כך או כך, מלמד אותנו המדרש שאם אדם בא לנחם את חברו, אלא שהוא נכשל ובוחר במילים לא נכונות, הריהו עובר על לא תעשה של הונאת דברים!

⁶ הדגש הוא על "אינו רוצה ליקח", היינו שהוא מתמקח על המחיר בלי שהוא מתכוון לקנות. אפשר אולי להוסיף שיש גם סוג של 'התמקחות סופית' בה הלקוח נותן למוכר הרגשה מטעה שאם רק יזיל עוד קצת את המחיר הוא יקנה ממנו. המוכר מוכן למכור במחיר נמוך במיוחד מסיבה כלשהיא והקונה איננו מתכוון לקנות רק לרוץ לחנות המתחרה ולצטט את מחיר הרצפה שניתן לו בהנחה שהוא מתכוון לקנות. ומה הגבול? איך נדע? על כך באים דברי המדרש להלן שהדבר מסור ללב. ללבו של הקונה.

⁷ שכן יידע המוכר כמה מוכנים לשלם עבור הסחורה שלו.

⁸ הדואליות של הונאת ממון ודברים, מופיעה בירמיהו פרק כב פסוק ג: "לֹא אָמַר ה' עֲשׂוּ מִשְׁפָּט וְצִדְקָה וְהִצִּילוּ גְזוּל מִיַּד עֲשׂוֹק וְגֵר יְתוֹם וְאַלְמָנָה אֶל תָּנוּ אֶל תַּחְמְסוּ וְדָם נָקִי אֶל תִּשְׁפְּכוּ בְּמִקְוֵי הַחַיָּה". ראה פירוש מצודת דוד על הפסוק (בעקבות רש"י שם): "אל תונו - זהו אונאת דברים של עגמת נפש: אל תחמוסו - אל תעשו להם חמס וזהו עושק הממון".

⁹ המשנה אכן משנה את סדר הדוגמאות שבספרא ומעדיפה להתחיל באונאת דברים שקשורה למקח וממכר. הערה 4 לעיל.

מה אני מקיים לא תונו איש את עמיתו - באונאת דברים...¹⁰ רבי יהודה אומר: אף לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים,¹¹ שהרי הדבר מסור ללב, וכל דבר המסור ללב נאמר בו: "ויראת מאלהיך".¹² אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו: "ויראת מאלהיך" וזה לא נאמר בו "ויראת מאלהיך". ורבי אלעזר אומר: זה בגופו וזה בממונו. רבי שמואל בר נחמני אמר: זה ניתן להישבון, וזה לא ניתן להישבון.¹³ תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק: כל המלבין פני חבריו ברבים כאילו שופך דמים.¹⁴

תנן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי? - אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו.¹⁵ כמדומה לי שחברים בדילים ממך...¹⁶ כך מקובלני מבית אבי אבא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה.¹⁷

תנו רבנן: הַמְאָנָה את הגר עובר בשלשה לאוין... "וגר לא תונה" (שמות כב ב, פרשת משפטים), "וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אותו" (ויקרא יט לג, פרשת קדושים), "ולא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה יז, פרשתנו) - וגר בכלל עמיתו הוא.¹⁸

ויקרא רבה פרשה לג סימן א

"וכי תמכרו ממכר לעמיתך" - זהו שכתוב: "מות וחיים ביד לשון" (משלי יח כא) ...¹⁹

¹⁰ הגמרא חוזרת לספרא. "תנו רבנן" זה שהגמרא מצטטת הוא הספרא שראינו לעיל, בהבדלים קלים ולפיכך קצרנו בו. מקבילה מצויה גם בתוספתא בבא מציעא פרק ג הלכה כה.

¹¹ בנוסח זה של ציטוט הספרא בגמרא, רבי יהודה מוסיף את המילים החשובות (שאינן במקור בספרא): "בשעה שאין לו דמים". היינו, לא מדובר במי שבא ביושר לקנות ומבקש לברר את המחיר ואפילו להתמקח. ראה נוסח זה גם בגמרא פסחים קיב ע"ב ופירוש רשב"ם שם: "אל תעמוד על המקח. לסחור... ואין לך דמים לקנות המקח ונמצא מפסידו חנם שלא יקחנו אחר מאחר שאתה מהפך בו". אתה מעכב קונים פוטנציאלים אחרים שמבקשים לקנות ויש להם כסף. במקרה כזה, אולי יש כאן כבר אונאת ממון ממש ולא רק אונאת דברים.

¹² וגם התוספת: "כי אני ה'". ראה פירוש רש"י בגמרא שם שמזכיר את הביטוי: "הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות (ראה [דברינו על ביטוי זה](#) בתשעה באב), משמע שהמאנה הוא יודע אם הונה או לא. אבל בפירושו לפסוקים בפרשתנו מפרש רש"י אחרת, כפי שנראה להלן.

¹³ גם דיבור ניתן אולי לתקן ע"י מילות פיוס וחרטה ובקשת סליחה. ראה בתשובה שבין אדם לחבירו, מסכת יומא פז ע"א: "אמר רבי יצחק: כל המקניט את חברו, אפילו בדברים - צריך לפייסו, שנאמר: בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך נוקשת באמרי פיך... עשה זאת אפוא בני והנצל כי באת בכף רעך לך התרפס ורהב ריעך. אם ממון יש בידך - התר לו פסת יד, ואם לאו - הרבה עליו ריעים". והובא להלכה ברמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה ט: "... אבל עבירות שבין אדם לחבירו... אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו וירצהו. אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו צריך לרצונו ולשאול ממנו שימחול לו, אפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים צריך לפייסו ולפגע בו עד שימחול לו". אונאת ממון לכאורה חמורה יותר משום בה גם אונאת דברים ופגיעה רגשית. ראה גם מדרש אגדה (בובר) שמות כג ט, פרשת משפטים: "וגר לא תונה. אפילו אונאת דברים אסור כל שכן ממון". שם אמנם מדובר בהונאת גר "כי הגר שאורו רע ושמא יחזור לסור", אבל גם ממקור זה נראה שאונאת ממון חמורה יותר מאונאת דברים. כנגד כל אלה עומדת הגמרא כאן שקובעת בפשטות שאונאת דברים חמורה יותר משום שלא ניתנת להישבון. תמיד נשאר חשבון פתוח. ראה גם לשון פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) ויקרא פרשת בה: "גדול אונאת דברים מאונאת ממון שהמון יש בו בחזירה ואונאת דברים אינן בחזירה".

¹⁴ אפשר שדרשה זו נצמדה אגב הדיון ואין הכוונה שהמאנה בדברים הוא שופך דמים. אך אפשר גם שהצמדת דרשה זו היא כעין מבוא לסיפור תנורו של עכנאי שמצוי בהמשך הסוגיה שם, סיפור בו הגיעו הדברים והדיבורים עד כדי נידויו של ר' אליעזר ומותו של רבן גמליאל.

¹⁵ בהמשך הסוגיה מגיע סיפור תנורו של עכנאי. מיקום סיפור זה על מחלוקת החכמים החריפה בדין תנורו של עכנאי בסוגיה במסכת בבא מציעא (סדר נזיקין) הדנה בהלכות אונאה, איננו מקרי. זהו סיפור על הונאת דברים בבית המדרש, בין חכמי התורה עצמם! שים לב למילים: "שהקיפו דברים כעכנא זה". עכנאה הוא נחש. סמל לשון הרע ודיבורים מיותרים. ראה [דברינו שועל, עקרב, שרף וגחלי אש](#) במיוחדים.

¹⁶ שיאו של הסיפור, בנידויו של ר' אליעזר.

¹⁷ במשפט זה, מפיה של אשתו של ר' אליעזר היא אחותו של רבן גמליאל, חותם את הסיפור במותו של רבן גמליאל עקב הקפדתו של ר' אליעזר על החכמים שנידוהו. קצת לפני כן אנו קוראים: "אמר רב חננאל בריה דרב אידו: מאי דכתיב: ולא תונו איש את עמיתו" - עם שאתן בתורה ובמצוות". וכבר הרחבנו בנושא זה והקדשנו לו דף מיוחד [תנורו של עכנאי בפרשת בהר](#) בפרשה זו.

¹⁸ הסוגיה ממשכה שם בדין אונאת הגר שהוא כאמור לעיל נושא מיוחד לו והקדשנו דף מיוחד [וגר לא תונה](#) בפרשת משפטים. שים לב שהגמרא לא כוללת את הפסוק: "אל תונו איש את אחיו" לעבור עליו בארבעה לאוים, משום שמדובר בגר שבתורה שהוא גר תושב ולא גר צדק כמשמעות גר אצל חז"ל (בספרא לעיל). גר תושב נקרא "עמיתך" אבל לא "אחיו". ראה הערות 1, 2 לעיל בהסבר על הפסוקים במקרא. כך או כך, ראה פירוש רש"י בגמרא שם שהכל מדובר על הונאת דברים (בגלל הפסוק "ולא תונו איש את עמיתו" שמדבר על הונאת דברים לפי הספרא לעיל). אבל הרמב"ם הלכות מכירה פרק יד אומר: "כל המאנה את הגר, בין בממון בין בדברים, עובר בשלשה לאוין...". היינו ש"תנו רבנן" זה מתייחס לא רק לאונאת דברים אלא גם לאונאת ממון.

¹⁹ דרשות רבות יש על פסוק זה ממשל, כולל שם בקטע שהשמטנו: "אמר ר' ינאי: היה ככר טבול. אכלו עד שלא עישרו - מות ביד לשון, עישרו ואכלו - חיים ביד לשון. אמר ר' חייא בר אבא: היתה לפני כלכלה של תאנים, אכלה עד שלא עישרה - מות ביד לשון,

רבן גמליאל אמר לטבי עבדו: צא, קנה לנו ציב [חתיכת בשר] טוב מן השוק. יצא והביא לו לשון. לאחר ימים אמר לו: צא, קנה לנו ציב רע מן השוק. יצא והביא לו לשון. אמר לו: מהו זה? כשאמרתי לך צא קנה לנו ציב טוב מן השוק, הבאת לנו לשון; וכשאמרתי לך צא קנה לנו ציב רע מן השוק, הבאת לנו לשון! אמר לו: אדוני, ממנו הטוב וממנו הרע. כשהוא טוב - אין טוב ממנו, וכשהוא רע, אין רע ממנו.

רבי עשה סעודה לתלמידיו. הביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים. התחילו בוררין את הרכים ומניחין את הקשים. אמר להם: בני, דעו מה אתם עושין. כשם שאתם בוררין את הרכין ומניחין את הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו. לפיכך משה מזהיר את ישראל "וכי תמכרו ממכר לעמיתך.. אל תונו איש את אחיו"²⁰.

רש"י ויקרא פרק כה פסוקים יד-יז²¹

אל תונו - זו אונאת ממון: ... ולא תונו איש את עמיתו - כאן הזהיר על אונאת דברים, שלא יקניט איש את חברו²² ולא ישיאנו עצה שאינה הוגנת לו לפי דרכו והנאתו של יועץ. ואם תאמר, מי יודע אם נתכוונתי לרעה, לכך נאמר ויראת מאלהיך, היודע מחשבות הוא יודע. כל דבר המסור ללב, שאין מכיר אלא מי שהמחשבה בלבו, נאמר בו ויראת מאלהיך.²³

אבן עזרא ויקרא פרק כה פסוק יז

וטעם אל תונו איש את עמיתו - אזהרה למוכר, כי הראשון לקונה. כי אני ה' אלהיכם - ואחר שאני אלהיכם אפרע משניהם מאשר יוֹנֶה עמיתו. ואם תעשו חקותי תתן הארץ פריה. וטעם להזכיר זה בעבור מספר תבואות.²⁴

שבת שלום מחלקי המים

²⁰ עישרה ואכלה - חיים ביד לשון". ראה גם מדרש תהלים לט ב על מלך פרס שנזקק לחלב לביאה ושלה לשלמה המלך, כיצד הלשון סיכנה והצילה את כל שאר האיברים. ראה דברינו המשלימים גיליון זה [אונאת ממון ורכות הלשון](#) בפרשה זו.
²¹ בספרא לעיל ראינו שפסוק זה הוא דווקא באונאת ממון ולא באונאת דברים. או שדרשן האגדה לא דייק כאן, או שהוא חולק על הספרא (גישת האגדה מול גישת ההלכה), או שהוא סובר כשיטת הרמב"ם לעיל בהונאת גר (הערת השוליים הקודמת) אבל מרחיב אותה לכל אדם. כל מקום שיש אונאת ממון יש גם אונאת דברים. שהרי תהליך המכירה תמיד מלווה גם בדיבור.
²² נעבור אל פרשני המקרא.

²³ כפי נוהגו במקומות רבים בפירושו לספר ויקרא, צועד רש"י בדרכו של מדרש ספרא שראינו לעיל, אבל מוסיף כאן את עניני ההקנטה. לשון שנראה שרש"י יצקו וכמותו מצאנו גם ברמב"ם הלכות תשובה (בהערה 13 לעיל): "אפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים צריך לפייסו וכו'". ולעיל ראינו את הגמרא שגולשת עד כדי הלבנת פנים ברבים שהיא כמו שפיכות דמים. ובפירושים אחרים מצאנו אזכור של רכילות ולשון הרע. לא הכל ייחשב אולי להלכה כאונאת דברים, אבל זה כוחו לטוב ולרע של הדיבור במדרגותיו השונות.

²⁴ לעיל (הערה 12) ראינו את פירוש רש"י על הגמרא במסכת בבא מציעא מהו "כל דבר המסור ללב"? - "הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות". היינו, אתה יודע. כאן הולך רש"י בדרך אחרת. הקב"ה הוא שיוודע את מה שבאמת היה בלבו של המאנה בדברים. כפסוק בשמואל א טז ז: "כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיו וְה' יִרְאֶה לְלִבָּב". ובירמיהו יא כ: "וְה' צִבְאוֹת שֹׁפֵט צֶדֶק בְּחֹן כְּלִיֹּת וְלֵב וכו'". ובלשוננו של רש"י: "כל דבר המסור ללב, שאין מכיר אלא מי שהמחשבה בלבו". נראה שרש"י בחר במודע להציג בפירושו לתורה ובפירושו לתלמוד, שתי השקפות עולם דתיות שונות: למה יימנע האדם מלעשות מעשים בלתי מוסריים שרק הוא יודע את טיבם האמיתי. כאן, בפרשתנו, מציג רש"י את ההשקפה הדתית-אמונית שהקב"ה צופה ומשגיח על העולם ויודע מה בלבו של האדם. אך בגמרא בוחר רש"י בהשקפה הדתית-מוסרית-אנושית. האדם נותן דין וחשבון לעצמו מה באמת היא מחשבתו וכיצד הוא בוחר לפעול בעולם. לא מתוך פחד "רואים" מגבוה, גם לא "רואים" מלמטה, אלא ה"רואים" הפנימי שלך, המצפון והמצפן האישי. ואגב הביטוי "בעל המחשבות", ראה דברי הכיבושין של שמעון בן שטח לחברי הסנהדרין שפחדו מינאי המלך: "יבוא בעל מחשבות ויפרע מכם" (סנהדרין יט ע"ב); וכמו כן דברי ר' יהודה בן טבאי, בן זוגו של שמעון בן שטח (אבות א ח) למי שברור שרצח רק לא היו עדים: "מה אעשה, שהרי אמרה תורה: על פי שנים עדים יקום דבר, אבל היודע ובעל מחשבות הוא יפרע מאותו האיש" (מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דכספא פרשה כ).

²⁴ להוציא רש"י לעיל ורבי בחיי בן אשר (שהולך בשיטת רש"י ושלא הבאנו), רוב פרשני המקרא לא מתעכבים בפירושים לפסוקים הנ"ל על נושא אונאת דברים מול אונאת ממון, אלא בהקשר הפסוקים לדיני היובל ובפרט למכירת שדות שחוזרות ביובל שיש להקפיד בהערכת העסקה על מספר השנים עד היובל כפי שמשמע בבירור מפסוקי התורה. חלקם גם מתפלגים בהקשר זה עם הדין ש"אין אונאה בקרקעות", היינו, אין מחיר ידוע לקרקע וכל מה שייסיכמו ביניהם המוכר והקונה תקף. ראה פירושי בכור שור, רמב"ן, רשב"ם, חזקוני, כלי יקר ועוד שכולם בדרך זו. וספורנו הולך בדרכו של אבן עזרא שמדגיש את האחירות של "לא תונו" על שני הצדדים: "ולא תונו. אפילו בדברים וגניבת דעת ועצות רעות אפילו בלתי שום דררא דממונא: כי אני ה' אלהיכם. אלוהי הקונה ואלוהי המוכר ומקפיד אני על אונאת כל אחד מהם". כביכול הקב"ה עומד בין כל מוכר וקונה ונוכח בעסקאות מסחריות ובהוויות החיים הארציים.